

УДК 332.1

Бугрім О.Ю., к.е.н. доцент,
доцент кафедри економіки підприємства
Запорізька державна інженерна академія

ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРИДНІПРОВСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО РАЙОНУ

Бугрім О.Ю. Природно-ресурсний потенціал Придніпровського економічного району. У статті розглянуто особливості природно-ресурсного потенціалу Придніпровського району та основні фактори розміщення продуктивних сил. Проаналізовано сучасні проблеми району.

Ключові слова: природно-ресурсний потенціал, металургія, район, продуктивні сили, транспортна мережа, машинобудування, перспектива розвитку, рівень забруднення.

Бугрим А.Ю. Природно-ресурсный потенциал Приднепровского экономического района. В статье рассмотрены особенности природно-ресурсного потенциала Приднепровского района и основные факторы размещения производительных сил. Проанализированы современные проблемы района.

Ключевые слова: природно-ресурсный потенциал, металлургия, район, производительные силы, транспортная сеть, машиностроение, перспектива развития, уровень загрязнения.

Bugrim A.Yu. Natural and resource potencial of the Dnieper economic region. Natural and resource potencial of the Dnieper area and major factors of placement of productive forces are considered in article. Modern problems of the area are analysed.

Keywords: natural and resource potential, metallurgy, area, productive forces, transport network, mechanical engineering, development prospect, pollution level.

Постановка проблеми. Придніпровський економічний район займає територію Дніпропетровської, Запорізької та Кіровоградської областей – частину центральної та південно-східної території України. Він є одним з найбільш розвинених індустріальних регіонів України з потужним соціально-економічним потенціалом, має вигідне економіко-географічне положення щодо високорозвинених регіонів України – Донецького, Причорноморського, Центрального, її головних транспортних магістралей і портів Чорного та Азовського морів. Південна частина Запорізької області виходить до Азовського моря, а по території району проходить нижня течія Дніпра, що дозволяє розвивати річковий і морський види транспорту, рекреаційне господарство. Район розташований в межах степової природно-господарської зони зі сприятливими умовами для розвитку сільськогосподарського виробництва.

Загальна територія Придніпровського економічного району становить 83,7 тис км². Рельєф району є розчленованим, переважно рівнинним. В межах району спостерігаються виходи кристалічних порід Українського кристалічного щита. На північному заході району пролягає Придніпровська височина, на півночі і північному сході – Приазовська височина, на півдні – Причорноморська низовина.

Чисельність населення Придніпровського району складає 8,6 млн. чоловік. Регіон характеризується високою густрою населення – 81 людина на км². Питома вага міського населення – 77,9%, причому в Україні вона дорівнює 68%. Густина населення в Дніпропетровській області найбільша – 105,2 чол./км², в Запорізькій вона становить 66,6 чол./км², у Кіровоградській – 41,4 чол./км² (станом на 01.01.2010 р.). Для Дніпропетровської області характерний і

високий рівень урбанізації – 83,6%, в той час як у Запорізькій – 77%, а в Кіровоградській – 62% [2, с. 307].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у Дослідження природно-ресурсного потенціалу Придніпровського регіону зробили такі вчені: Дорогунцов С.І., Коваль Я.В., Руденко В.П., Руснак П.П., Данилишин Б.М., Борщевський П.П., Гайдучий П.І., Гладій М.В. та інші.

Мета роботи: провести детальний аналіз природно-ресурсного потенціалу Придніпровського економічного регіону.

Виклад основних результатів. Придніпровський район – один з найпотужніших багатогалузевих індустріальних та агропромислових районів з великими експортними можливостями.

Природні умови сприяють розвитку господарства. Територія району входить до степової природно-географічної зони, південної і середньостепової підзони. Це рівнинні простори: північно-західні і південно-східні території – горбисто-рівнинні (Придніпровська і Приазовська височини), північний схід – хвиляста рівнина, центр і південь – низовинні рівнини (Придніпровська та Причорноморська низовини).

Клімат формують атлантичні, арктичні і континентальні повітряні маси (іноді про-

никають субтропічні повітряні маси) помірних широт. Середні температури становлять влітку +22...+24 °С, взимку -6 ...-4 °С, за рік випадає в середньому 350...450 мм осадків.

У районі є ресурси, що представляють світове значення. Особливо виділяються рудні ресурси: залізна руда (Криворізький і Белозерський басейни), марганцева (Нікопольське, Інгулецьке і Тошакське родовища), нікелевий (Саксаганське родовище Дніпропетровської області), титанова руда (Дніпропетровська область), боксити (Малишевське і Вовчанське родовища Дніпропетровської області). З нерудних ресурсів виділяються: магнезит (Запорізька та Дніпропетровська області), азбест (Приазов'я), берил, аметист, яшма (Криворіжжі, Приазов'ї) [3, с. 335].

У Придніпровському економічному районі зосереджено близько 8 млн. га земель – 13,7% території України, у тому числі 6,8 млн. га сільськогосподарських угідь і 5,8 млн. га ріллі. Землезабезпеченість в розрахунку на одного жителя району є досить високою і становить 0,97 га сільськогосподарських угідь (по Україні – 0,87 га) і 0,80 га ріллі (по Україні – 0,59 га). В районі відзначається надмірно висока розораність сільськогосподарських угідь – 85,1% (78% в середньому по Україні), найбільша в Кіровоградській області – 86,7%. Серед зональних

Рис. 1. Межі Придніпровського економічного району

типів ґрунтів переважають звичайні середньогумусні чорноземи, однак існують розбіжності по території. У Дніпропетровській області переважають звичайні та південні чорноземи (48% площі області), є також лучно-чорноземні, лучні солонцюваті, дернові, піскуваті і інші. У Запорізькій області переважають чорноземи (75% області) – на півночі – чорноземи звичайні, на півдні – південні та південні солонцюваті. У Кіровоградській області: в лісостеповій частині переважають чорноземи типові середньо і малогумусні, чорноземи опідзолені (95% площі), ясно-сірі та сірі лісові ґрунти, в степовій – чорноземи звичайні та малогумусні (95% площі). По класифікації ґрунтів України за їх придатністю для сільськогосподарського виробництва ґрунту Наддніпрянщини зараховують до ґрунтів найбільш високої якості. Слід виділити ґрунти Кіровоградської та Дніпропетровської областей – загальний бал бонітету ріллі у товаровиробників складає в Кіровоградській області 51 бал, у Дніпропетровській – 46 балів (в середньому по Україні 41 бал). Ґрунтово-кліматичні умови сприяють розвитку інтенсивного і багатогалузевого землеробства і тваринництва. Рослинність представлена різнотравно-, типчаково-, ковиловими і полиново-злаковими степами. У Дніпропетровській і Запорізькій областях лісистість становить 2,5...3,5 %.

Придніпровський регіон займає одне з перших місць в Україні за обсягом споживання води, тому що має дуже високу концентрацію водомістких галузей важкої

промисловості і сільського господарства, тому водні ресурси є обмежуючим фактором розвитку господарського комплексу Придніпров'я. У той же час, у зв'язку з високою концентрацією в районі водомістких галузей, потреба у воді тут є однією з найбільших в Україні. Забезпеченість водними ресурсами тут є однією з найменших в Україні – 0,45 тис. м³/рік на одного жителя (в Україні в середньому 1,3 тис. м³/рік).

Серед водних ресурсів особливе значення мають води річок басейну Дніпра (р. Дніпро, р. Самара, р. Інгулець, р. Мокра Сура, р. Нижня Терса, р. Конка, р. Кам'янка) і Азовського моря (р. Молочна, р. Берда, р. Обіточна, р. Лозоватка). Великі ресурси водосховищ (Дніпровського та частково Каховського і Дніпродзержинського), лиманів (Молочного і частково Утлюкського) і каналів (Дніпро – Донбас і Дніпро – Кривий Ріг). Безумовно велика роль водних ресурсів тієї частини Азовського моря, до якої виходить територія півдня Запорізької області.

Провідною галуззю промисловості Придніпров'я є чорна металургія. В її складі (за обсягом продукції) виділяється виробництво чорних металів, видобуток та збагачення рудної сировини для чорної металургії, відкритий видобуток руд чорних металів, виробництво труб, електроферосплавів, коксохімічна промисловість, виробництво вогнетривів та вторинна обробка чорних металів. На базі родовищ чорної руди в Наддніпрянщині діє цілий ряд гірничо-збагачувальних комбінатів – Новокриворізький,

Таблиця 1

Споживання окремих видів енергетичних матеріалів

Район/країна	Вугілля, тис. т	Газ природний, млн. м ³	Бензин моторний, тис. т
Україна	70376,8	63459,1	5061,1
Донецький	38480,9	14587,3	549,8
Придніпровський	16450	9795,5	723,6
Причорноморський	402,7	6641,6	814,8
Східний	3402,4	9176,7	532,4
Центральний	2699,3	8914,1	1097,9
Поліський	618,3	4242,1	394,3
Подільський	2377,5	3570,3	370,6
Карпатський	5945,7	6531,4	577,7

Центральний, Північний, Південний, Інгулецький, Запорізький залізорудний комбінат. Марганцеворудна промисловість району представлена Марганецьким і Орджонікідзевським гірничо-збагачувальними комбінатами і Таврійським марганцеворудним комбінатом. У кольоровій металургії особливо розвинена алюмінієва промисловість, розвинуті також промисловість рідкісних металів і напівпровідникових матеріалів, титаномагнієва промисловість. Як підгалузь тут можна розглядати трубне виробництво в Дніпропетровську, Новомосковську, Нікополі. В Запоріжжі розвинена електрометалургія – підприємства цієї підгалузі спеціалізуються на виробництві високоякісних сталей і феросплавів (завод «Запоріжсталь»), титану і магнію (Запорізький титаномагнієвий завод). В міжгалузевому комплексі, металургії й обробці металів у Наддніпрянщині виділяється 63 експортно-орієнтованих підприємств: 32 – у Дніпропетровській області (ВАТ «Дніпропетровський металургійний завод ім. Петровського», «Криворіжсталь», Криворізький державний металургійний комбінат), 23 – у Запорізькій (ВАТ «Дніпроспецсталь», ВАТ «Завод феросплавів», ВАТ «Сталепрокатний завод» у Запоріжжі), 8 – у Кіровоградській (ТОВ «Ливарний завод», ВАТ «Побузький феронікелієвий завод»). Металургія є дуже паливомісткою галуззю, що можна побачити з таблиці 1.

Як видно з таблиці 1, Придніпровський економічний район випереджає багато економічних районів за обсягами споживання вугілля, природного газу, бензину. Він займає друге місце, після Донецького регіону, за обсягами споживання вугілля, за обсягами використання природного газу він також займає друге місце. А за кількістю використаного бензину він навіть випереджає Донецький регіон, але займає третє місце.

У комплексі з чорною металургією розвивається і коксохімія. Основними її центрами є Кривий Ріг, Дніпродзержинськ, Запоріжжя, Дніпропетровськ, Новомосковськ. Кольорова металургія представлена тією виробництвом алюмінію, магнію і титану (Запоріжжя). Електроенергію для народного господарства дають Придніпровська ТЕС,

Дніпродзержинська ГЕС, Дніпрогес – 1,2, Запорізька АЕС [4, с. 678].

Машинобудування району має складну галузеву структуру. У машинобудуванні провідне місце посідає важке машинобудування.

Основними видами продукції машинобудування є металургійне та гірничошахтне устаткування, авіаційні двигуни, автомобілі, верстати, електротехніка, прилади, радіоелектроніка.

Спеціалізація підприємств хімічної промисловості значною мірою пов'язана з металургією (виробництво азотних добрив), орієнтується на споживача, водні та трудові ресурси (лакофарбова, шинна промисловість).

З галузей транспортного машинобудування в районі є виробництво автомобілів і автомобільних двигунів (Запоріжжя, Мелітополь), тролейбусів і трамваїв (Дніпропетровськ). У Дніпропетровську на одному з найбільших у світі ракетобудівних комплексів випускається космічна техніка. Сільськогосподарське машинобудування розвивається в Запоріжжі, Дніпропетровську, Павлограді, Нікополі, Бердянську.

Харчова промисловість виробляє масло, борошно, крупи, м'ясо, молоко. Підприємства галузі мають повсюдне розміщення – як у містах, так і невеликих містечках і селах.

Розміщення району у степовій зоні з багатими ґрунтово-земельними ресурсами створює сприятливі умови для виробництва різноманітної сільськогосподарської продукції (зерно пшениці та кукурудзи, соняшнику, м'яса і молока), яка не тільки задовольняє потреби населення району, а й вивозиться за його межі.

Менше розвинена хімічна промисловість. Вона виробляє мінеральні добрива, лаки і фарби, пластмаси і автопокришки. Хімічна промисловість представлена коксохімічним виробництвом у Дніпропетровську, Кривому Розі, Запоріжжі; нафтохімічні підприємства – в Запоріжжі, Дніпропетровську, Бердянську.

У районі розвивається багатогалузева будівельна індустрія, деревообробна, швейна, трикотажна, взуттєва галузі.

Серед галузей важкої промисловості розвинена гірничодобувна, електроенер-

гетична, металургійна, машинобудівна, хімічна промисловість.

Гірничодобувна галузь представлена видобутком залізних руд (Кривий Ріг) і марганцевих руд (Нікополь), урану (Жовті Води). Видобуток вугілля здійснюється в Дніпропетровській області (Павлоград).

Електроенергетика представлена кількома потужними ТЕС – Запорізькою, Криворізькою, Придніпровською, Дніпродзержинською, двома ГЕС – Дніпрогес (Запоріжжя) і Дніпродзержинською ГЕС, і найбільшою в Україні АЕС – Запорізькою (м. Енергодар).

На основі місцевих запасів залізних і марганцевих руд, і привізного вугілля з Донбасу, сформувався потужний металургійний комплекс (1/2 виробництва чорних металів в Україні). Кольорова металургія представлена виробництвом алюмінію, титану і магнію в Запоріжжі.

Велику роль відіграє АПК. У сільському господарстві значні площі орних і зрошуваних земель. У землеробстві переважають посіви зернових, соняшнику, цукрових буряків. У тваринництві провідну роль відіграє молочно-м'ясне скотарство, свинарство, птахівництво, вівчарство, річкове і ставкове рибальство.

Повсюдно розвивається харчова промисловість. Основними галузями є м'ясна, масложирова, консервна, цукрова, молочна, борошномельна, хлібопекарська, кондитерська, круп'яна, крохмалопаточна.

У Наддніпрянщині розвиваються всі види транспорту – залізничний, автомобільний, річковий, трубопровідний, авіаційний, але основою транспортної системи є річковий і залізничний види транспорту. Однак провідну роль відіграє залізничний, тут розташовані деякі великі залізничні вузли: Кривий Ріг, Апостолове, Пологи, П'ятихатки, Синельникове, Запоріжжя, Дніпропетровськ.

Територію району перетинають найважливіші залізничні дороги, що з'єднують найбільші сировинні бази країни – кам'яновугільний Донбас, залізрудне Криворіжжя і Нікопольський марганцеворудний басейн. Придніпровська залізниця виконує великий обсяг перевезень гірничо-металур-

гійного та паливного комплексу Придніпровського району. У січні-березні 2010 р. залізничний транспорт в Дніпропетровській області працював більш інтенсивно, ніж в 2009 р. Поїздами залізничного транспорту було відправлено 21,3 млн. т вантажів, вантажообіг становив 7,8 млрд. т/км, що відповідно на 24,9% і 8,9% краще показників 2009 року. Це може говорити про те, що ситуація в регіоні з кожним роком покращується.

В районі розвивається як вантажний, так і пасажирський транспорт. У цій галузі економіки зайнято 168,8 тис. чоловік, зосереджено 12,5% основних фондів України вартістю 14,2 млрд. грн.

Регіон з півночі на південь перетинає головна артерія нашої держави – Дніпро. Вона має вихід в Азовське море, що забезпечує перевезення вантажів річковим і морським транспортом з виходом у Чорне море. Найбільшими річковими портами району є Дніпропетровськ і Запоріжжя, є також морський порт – Бердянськ.

При внутрішньообласних перевезеннях основну роль відіграє автомобільний транспорт. Найбільш значні вузли: Нікополь, Мелітополь, Новомосковськ, Дніпропетровськ, Запоріжжя. Крупним портом є Бердянськ, який сприяє розвитку морського транспорту. Оскільки район розташований в долині р. Дніпро, то розвивається річковий транспорт. Найбільші річкові порти: Дніпропетровський, Дніпродзержинський, Нікопольський, Запорізькі (їх два).

Населення і трудові ресурси.

Як у більшості регіонів України, так і в Придніпровському спостерігається від'ємний приріст населення. Хоч середня густина населення збігається з цим показником для України, але в межах району є певні її відмінності.

У Запорізькій області густина населення (68 осіб на 1 км²) менша за середню для України, а Дніпропетровська належить до найгустозаселеніших (108 осіб на 1 км²). Більше половини жителів Дніпропетровської області проживає у двох містах: Дніпропетровськ і Кривий Ріг. Крім них, у районі є ще вісім великих міст. У цілому для району рівень урбанізації становить

80%, тобто значно вищий, ніж середній для України.

Частка українців серед жителів району становить 76%. Переважно в містах проживають також росіяни, євреї, білоруси, а у деяких населених пунктах значну частку жителів становлять молдавани, серби, греки, поляки.

Надмірна концентрація промислових підприємств важкої промисловості зумовила деякий дефіцит чоловічих і надлишок жіночих трудових ресурсів у містах. У сільській місцевості (особливо у Запорізькій області) проблеми забезпечення трудовими ресурсами пов'язані з недостатньою заселеністю регіону, що склалася історично, та під впливом природних умов та відтоком сільських жителів до промислових центрів.

Характерною рисою регіону є велика частка кваліфікованих трудових ресурсів з вищою і середньою спеціальною освітою (майже третя частина від їхньої загальної кількості у державі).

Придніпровський економічний район має потужний науково-технічний потенціал. Тут створена система наукових організацій, яка включає академічну, вузівську, галузеву і заводську науку і охоплює переважно більшість галузей господарського комплексу. На базі науково-технічного потенціалу Придніпровського регіону розробляються комплексні проблеми, які стосуються питань використання мінеральних ресурсів на основі їх глибокої переробки, металургійного та машинобудівного виробництва, переробки вторинної сировини та побутових відходів, охорони здоров'я та оздоровлення біосфери та гідросфери.

Проблеми розвитку району:

- металургійні заводи необхідно зорієнтувати на виробництво металу, необхідного для підприємств точного машинобудування;
- зниження рівня підземних вод в результаті недотримання технології видобутку марганцевої і залізної руди;
- необхідність ефективних заходів з рекультивації земель;
- високий рівень забруднення міст, водойм і ґрунтів.

Однією з головних проблем Придніпровського економічного регіону є досить

складна екологічна ситуація. Це пов'язано, насамперед, з наявністю на його території значної кількості підприємств, які забруднюють навколишнє середовище – велика концентрація потужних металургійних, хімічних і машинобудівних виробництв зумовлює високий рівень забруднення атмосфери, водних і земельних ресурсів. Основними шляхами вирішення складної екологічної ситуації в Наддніпрянщині є впровадження безвідходних технологій на виробництві, велика переробка відходів, рекультивація зіпсованих земель.

Аналіз сучасного стану економіки Наддніпрянщини свідчить про наявність диспропорцій в її розвитку і ряду невирішених проблем, таких як зменшення обсягів видобутку основних корисних копалин; небезпечні еколого-економічні тенденції в землекористуванні; дефіцит паливних, водних і лісових ресурсів; високий рівень питомих витрат; недостатній рівень розвитку інвестиційного комплексу; недостатній рівень розвитку соціальної сфери; посилення рівня внутрішньорайонної диференціації соціально-економічного розвитку; неадекватність територіальної організації продуктивних сил; порушення міжрайонних пропорцій між виробничою та невиробничою сферами.

Перспективи розвитку Придніпровського району в значній мірі будуть обумовлюватись вирішенням цих проблем і реалізацією основних напрямів розвитку [1, с. 113].

Висновки. Підводячи підсумки, можна сказати, що Придніпровський економічний район відіграє важливу роль у господарстві та економіці України. Його вигідне економіко-географічне положення, сприятливі кліматичні умови, забезпеченість корисними копалинами, кваліфікованими трудовими ресурсами дозволили йому стати одним з найбільш розвинених регіонів країни. Зручне географічне положення і високий рівень народного господарства сприяють розвитку міжрайонних економічних зв'язків. З району вивозять залізні і марганцеві руди, алюміній, титан, гірничі і металургійне устаткування, легкові автомобілі, шини, лаки, фарби, бурякозбиральні комбайни, продукцію АПК. В Придніпровський

район ввозять вугілля, кокс, гірничі і металургійне устаткування, продукцію легкої промисловості і АПК, різне обладнання.

Придніпров'я вносить незамінний внесок в розвиток металургійної промисловості, машинобудування, паливно-енергетичного комплексу країни. Як вже говорилося раніше, частка району з чорної та кольорової металургії в загальному обсязі країни перевищує 50%, досить високою є питома вага електроенергетики, машинобудування та металообробки – більше 20%. Також регіон є одним з най-

важливіших ланок ланцюга комплексного розвитку регіонів України.

Однак економіка Придніпровського регіону стикається з деякими проблемами, наприклад, складна екологічна ситуація, диспропорції між виробничою та невиробничою сферами, недосконалість територіальної організації продуктивних сил.

Але слід зауважити, що Придніпровський економічний район володіє величезною кількістю перспектив і можливостей для подальшого розвитку економіки регіону та держави.

Список літератури:

1. Голіков А.П. Регіональна економіка та природокористування : навчальний посібник / Голіков А.П., Дейнека О.Г., Позднякова Л.О. та ін. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 215 с.
2. Єршомін С. Розміщення продуктивних сил / Єршомін С. – К. : Знання, 2003. – 350 с.
3. Манів З.О. Регіональна економіка : навчальний посібник / Манів З.О., Луцький І.М., Манів С.З. – Львів : «Магнолія 2006», 2008. – 353 с.
4. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : підручник / С.І. Дорогунцов, Т.А. Заяць, Ю.І. Пітюренко та ін. ; За заг. ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України С. І. Дорогунцова. – К. : КНЕУ, 2005. – 988 с.
5. Безуглий В.В. Регіональна економічна та соціальна географія світу : посібник / В.В. Безуглий, С.В. Козинець. – К. : Видавничий центр «Академія», 2003. – 688 с.